

Pri mednarodnem sodelovanju je treba upoštevati samostojnost in spontanost. Mednarodne reference določajo domače preference, pravi dr. V. Rus. Zavzema se za profesionalno hierarhijo. Sociologi si avtonomnost lahko prislužimo le s profesionalno hierarhijo, ne pa z demokracijo. Zato bi bilo nujno, da društvo čim prej razmisli o svoji mednarodni politiki. Dr. P. Klinar ob tem opozori na zaplete, ki nastajajo med zagotavljanjem strokovne pluralnosti in profesionalne hierarhičnosti. Toda podoba ni črna, temveč prej kritična. Sociologija je na razpotju, ki pa nas mora pripeljati le k večji profesionalizaciji.

Korak k njej je tudi sprejem *Kodeksa profesionalne etike SSD*, ki ga bo odslej naprej ob diplomu prejel vsak sociolog. Kodeks je nastal v delovni skupini (dr. M. Jogan, dr. A. Kirn, mag. T. Kramberger) katedre za sociologijo (6. 6. 1990) in se oblikoval na številnih razpravah, tako da je nedvomno izraz soglasnega razumevanja članov/ic društva o tem, kakšno je etično neoporečno delovanje. Kot je zapisano v uvodu kodeksa, želimo z njim »pri sociologih povečati občutljivost za zaznavanje etično spornih zadev, ki se lahko pojavijo med njihovim delom, jim ponuditi temeljne vzorce za praktično ravnanje in jih hkrati spodbuditi k večjemu zanimanju za ta vprašanja v procesu permanentnega (samo)izobraževanja« (Kodeks profesionalne etike SSD, Ljubljana, 1992, str. 2).

Ne nazadnje pa je treba omeniti še to, da je SSD v Gozdu Martuljku dobilo novo vodstvo. Dosedanji predsednik dr. Frane Adam je predsednikovanje predal dr. Zinki Kolarič. Ob tem so se mu člani društva zahvalili, prav tako vsem drugim organom društva, in mu izrekli pohvalo za opravljeno delo. V nov upravni odbor so bili izvoljeni dr. Mojca Novak (podpredsednica), mag. Stojan Sorčan (sekretar), dr. Pavel Gantar (mesto pripada Oddelku za sociologijo na FDV), dr. Rudi Rizman (mesto pripada Oddelku za sociologijo na FF), Martina Trbanc, Andrej Fištrovec, Božo Glazer, Lojze Pluško, mag. Tone Kramberger in mag. Samo Hribar. Izvoljena sta bila tudi *nadzorni odbor* (predsednik je mag. Drago Kos) in *častno razsodišče* (predsednica je dr. Maca Jogan). Za *častnega člana* pa je bil soglasno imenovan *prof. dr. Veljko Rus*.

Letno srečanje v Gozd-Martuljku smo sklenili s prijetno opombo dr. M. Jogan, da bomo čez tri leta, tj. na naslednji skupščini SSD l. 1995, praznovali 30. obletnico institucionaliziranega delovanja sociologije na Slovenskem.

ZDRAVKO MLINAR*

Mikro- in makrosociologija v prostorsko-časovnih koordinatah

Uvod

Uvodoma naj pojasnim, zakaj je smiselno in potrebno to temo poudarjati kot predmet sociološke obravnave. Poleg neposrednega povoda, tj. poziva Slovenske-

* Dr. Zdravko Mlinar, redni profesor na FDV.

ga sociološkega društva,¹ gre za vrsto odprtih vprašanj v zvezi z dosedanjimi razpravami o mikro- in makrosociologiji. Predvsem pa gre za to, da je v dosedanjih razpravah prevladala določena usmeritev, ki se *zapira* v okvire *samega spoznavnega procesa* in zgodovine oz. retrospektivne analize same sociološke misli,² kot da bi šlo za iskanje neke absolutne resnice zunaj časa in prostora in torej neodvisno od objektivnih družbenih sprememb. Že s tem pa je pogojeno tudi pretežno *statično* *pojasnjevanje* razmerja med mikro- in makrodružbeno sfero, med posameznikom in družbo, med družbenim delovanjem in družbenimi strukturami. Kot takšno pa se odmika od realnih in aktualnih problemov in sprememb, ki jih z vso intenzivnostjo doživljamo na pragu informacijske dobe in postmoderne družbe.

Zato takšno pojasnjevanje (kljub nekaterim pojmovno-teoretskim razjasnitvam, ki jih nikakor ne podcenjujem in ne želim zanikati) na tem mestu problematiziram. S tem ko pušča ob strani dinamiko izkustvene realnosti, namreč takšno »teoretiziranje« ne more izoblikovati iztočnic niti za empirično raziskovanje niti za prognoziranje in usmerjanje ali pa vsaj anticipativno prilagajanje na spremembe, ki so pred nami.

Z vidika mojih ožjih vsebinskih preokupacij, tj. procesov družbeno-prostorskega (teritorialnega) prestrukturiranja, pa je tukajšnji tekst odziv na enostranost in praznino, ki jo razkrivam v razpoložljivi literaturi o temi tega prispevka.

Prav s proučevanjem te preobrazbe lahko pridemo tudi do splošnejših spoznanj ne le o grobem razločevanju mikro- in makrosfere družbenega dogajanja, temveč tudi o nekaterih trendih in zakonitostih, ki zadevajo obstoj, spreminjajočo se (determinacijsko in pojasnjevalno) vlogo ter dinamiko (so)odvisnosti ter interakcij med posameznimi ravni.

Glede na to se bom v nadaljnjem sicer poizkusil navezovati na dosedanja spoznanja in razprave o mikro- in makrosociologijah in kritično ocenil nekatere razlage. Ko pa bom ugotovil, da bi se na ta način bolj odmaknil od svojega ožjega predmetnega področja (prostorske sociologije),³ kot pa da bi izgrajeval njegovo pojmovno in teoretsko podlago, se bom rajši po svoje podal na »pot v neznano«.

Ne nazadnje pa je treba opozoriti, da se s to temo ne odzivam le na daljnosežne spremembe, ki jih sproža nova, informacijsko-komunikacijska tehnologija, temveč da gre – še zlasti v nekdanjih socialističnih državah – ob tem tudi za radikalne ideološke preusmeritve, ki na vseh področjih družbenega življenja vodijo tudi do spremenjene vloge osebnosti posameznika ter do drugačnih razmerij med posameznikom in vsemi ravni v hierarhiji družbeno-prostorske (teritorialne) organizacije tako znotraj kot preko ravni nacionalne države. Zato je toliko bolj potreb-

¹ V okviru letnega srečanja slovenskih sociologov (4. in 5. junija 1992) je bila kot tema uvodne, plenarne razprave izbrana »Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli«; kot prva podtema pa »povezava med mikro- in makroravnijo« (micro-macro link). Kot širša podlaga za razpravo o mikro-makro povezavi je bil predložen v slovenščino prevedeni tekst, v katerem Jeffrey Alexander in Bernhard Giesen (1992, 79–103) podajata pregled dosedanjih socioloških obravnav tega vprašanja. Tukajšnji prispevek je moja razširjena razprava ob tem, tako da jo postavlja predvsem v prostorsko-časovne koordinate.

² V tem smislu je značilen že omenjeni tekst, ki sta ga predstavila Jeffrey Alexander in Bernhard Giesen z naslovom Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi. Glede na to da sta se namenila podati širši pregled značilnih socioloških razlag te teme, je po svoje razumljivo, da gre bolj za ponavljanje že znanega (Weber, Parsons etc.) kot pa za odpiranje in reševanje novih vprašanj. Vendar pa bi tudi njuno razpravo lahko uvrstili v kategorijo tistih, ki bi jih lahko označili z naslovom »Kaj je NN resnično rekel?« O plodnosti le-teh pa že imamo izkušnje tako pri nas (npr. v zvezi z »marksološkimi« eksegezami) kot tudi na Zahodu.

³ Prav ugotovitev, lahko bi rekel celo razočaranje ob tem, ko sem spoznal, da dosedanje razprave o mikro- in makrosociologiji puščajo ob strani pretežni del problematike, ki zadeva razmerje med posameznikom in njegovim lokalnim okoljem, ter regionalno, nacionalno in globalno ravni družbeno-teritorialne organizacije, prav to me je še najbolj izzvalo k pisanju tega teksta.

no, da se ozavestimo – dostikrat le implicitnih – predpostavk našega rutiniziranega delovanja ter opozorimo na posledice, do katerih prihaja ob prelomu inercije iz preteklosti. Ob zavračanju apriorne prednostne usmeritve, ki jo je izsiljevala socialistično/komunistična ideologija – na *makrodružbene strukture* (na družbene razrede, državo, na gospodarstvo, »svetovni socializem« ipd.), je zdaj toliko bolj potrebna objektivna, uravnotežena in analitično podkrepljena podlaga v opredeljevanju prihodnjih usmeritev, če naj bi se izognili poenostavitvam in enostranstvom v nasprotni smeri.

Končno pa nerazjasnjena vprašanja o razlikah in povezavah med mikro- in makrodružbeno sfero (ali več ravnmi analize) ne dopuščajo tudi sklepa o *mejah dopustnega posploševanja*. To pa pomeni, da ne prihaja do *kumulacije znanja* in da po »vzporednih tirih« raziskujemo na posameznih ravneh, kot da jim ni nič skupnega. Še vedno ni soglasja o tem, ali se npr. integracijski procesi, ki smo jih že spoznavali z vidika »nacionalnega formiranja« (npr. formiranje enotnega knjižnega jezika z izrinjanjem velike raznovrstnosti lokalnih dialektov) v določenem smislu danes ponavljajo tudi na supranacionalni oz. na globalni ravni?

Družbenoprostorske spremembe in spoznavni proces: inercija pojmovne ujetosti

Zapiranje v miselno sfero (zgodovine) sociološke teorije, kot se značilno kaže v tekstu Alexandra in Giesna (1992), je vsaj eden od pomembnih razlogov, zaradi katerih spoznavni proces zaostaja za dinamiko družbenih sprememb v zvezi z mikro- in makrorazlikovanjem in povezovanjem. Pojemovni in disciplinarni okviri ter značilni analitični postopki, ki so se izoblikovali v bistveno drugačnih razmerah (npr. še pred stoletjem, v času nacionalnega formiranja), so se utrdili in se po lastni inerciji ohranjajo še naprej. Gre za nekakšen spoznavni zaostanek in za *pojmovno ujetost* in tako prihaja do tega, da so sedanje družbene spremembe hitrejša kot pa zmožnost sociologov (in sploh družboslovcev), da bi jih ustrezno pojasnjevali. Družbene znanosti niso bile pripravljene na vrsto sprememb, ki nas presenečajo v zadnjem času, pa bodisi da gre za tiste, ki zadevajo povezovanje in soodvisnosti v globalnem merilu, ali tiste, ki kažejo na osamosvajanje subsystemov ali različnih podskupin (»subgrupizem«). Rosenau (1990) opozarja, da tako kot izbrani pojmovni okviri predstavljajo določena vodila v analizi problemov, hkrati tudi omejujejo in celo slepijo raziskovalce v zaznavanju sprememb, ki so zunaj teh okvirov. V zvezi s tem celo piše o nekakšnih »pojmovnih ječah«, »conceptual jails« in razpravlja o možnostih preboja takšnih ječ (»jailbreaks«).

Takšna pojmovna ujetost je značilna, ko gre za nacionalno raven in preokupacije z »nacionalno-državo«, ob čemer družboslovci zanemarjajo nove tvorbe, tako na supranacionalni ravni (npr. vsa raznovrstnejša globalna »omrežja«, ki prehajajo okvire nacionalnih – in sploh teritorialnih – skupnosti) kot tudi na subnacionalni ravni (oživljanje ožjih, regionalnih kulturnih in etničnih identitet). Celotno družbo nasploh so vse bolj enačili z družbeno enoto v okvirih nacionalne države (o tem tudi Agnew, 1987). Ko pa smo navajeni na to, da je *sistem držav* tisti, ki obvladuje spremembe, si niti ne zastavimo vprašanja, ali države izgubljajo svojo suverenost in njihove mikrokomponente dobivajo pomen in če nastaja novi svetovni red.⁴

⁴ Chadwick Alger je že v več svojih tekstih opozoril na težnjo v družbenih znanostih, da se usmerjajo na nacionalno državo kot na nekakšno zaznavno mrežo (perceptual screen) »preko katere raziskovalci, novinarji in politiki gledajo na pretekli, sedanji in bodoči svet. Preteklo zgodovino različnih etničnih, kulturnih in političnih enot reinterpretirajo z vidika

Posebne družboslovne discipline, npr. »mednarodni odnosi«, »urbana sociologija« idr. po inerciji podaljšujejo svoj obstoj, čeprav je očitno, da izgubljajo svojo pojasnjevalno relevantnost, ker jim realni determinacijski sistemi uhajajo iz njihovih vse bolj izpraznjenih okvirov.⁵ Tako se kognitivni zaostanek na splošno kaže kot:

a) težnja k zabrisovanju razlik med subsystemi: v analitičnih postopkih se ta težnja kaže v tem, da se upoštevajo agregatne *povprečne vrednosti* za teritorialne enote in se s tem izgublja (z razvojem, ki pomeni vse večjo diverzifikacijo) vse več informacij in

b) kot vztrajanje v ožjih teritorialnih okvirih in podcenjevanje *vplivov iz »višjih« ravni* družbeno-teritorialne organizacije.

V zvezi s prvim je npr. značilno, da se nediferencirano obravnavajo posamezne teritorialne skupnosti, kot da bi vsi njeni pripadniki živeli in delovali na isti ravni družbeno-teritorialne organizacije.⁶ Z natančnejšo analizo pa se izkaže, da je treba v veliki meri korigirati takšno poenostavljeno predstavo. Z višjim družbenim položajem se praviloma razširja tudi časovno-prostorski okvir življenja posameznih slojev prebivalstva in obratno. Če bi upoštevali Collinsovo (gl. spodaj) razlikovanje med mikro- in makrosociologijo, bi lahko rekli, da se življenje nižjih slojev odvija bolj v mikrosocioloških okvirih kot pa višjih slojev.⁷

Inkluzivnost zajemanja obstoječih ravni

Predno se lotim vprašanj, ki jim nameravam posvetiti glavno pozornost, tj. dinamiki medsebojnih odvisnosti in interakcij med posameznimi ravni v koordinatah prostora in časa, se zdi potrebno, da opozorim na sedanje stanje v družboslovnem »pokrivanju« različnih ravni analize.

Inkluzivnost analitičnega zajemanja je seveda najmanjša tedaj, ko gre za upoštevanje *ene same ravni*, pa bodisi da imamo pri tem v mislih le grobo razločevanje mikro- in makrosfere ali pa večjo razčlenjenost, kot se značilno pojavlja z vidika družbeno-teritorialne organizacije. To je bila najprej nasploh prevladujoča praksa, ki se je v nekaterih primerih celo utrdila in institucionalizirala v samostojna (subdisciplinarna področja, kot so npr. sociologija lokalnih skupnosti«, »regionalna znanost«, »mednarodni odnosi«, »svetovna politika« idr.

Takšna praksa se lahko uveljavi na dveh zelo različnih osnovah:

a) Najprej prevladujejo pragmatični razlogi, tj. predvsem lažja obvladljivost, ki terja specializacijo in delitev dela znotraj sociologije (ali družbenih znanosti nasploh). Vendar je takšno zoženje predmetnega področja na eno samo raven bila

sedanjih nacionalno-državnih meja. Dejstvo, da so nacionalne države *heterogeno sestavljene*, pa se ob tem izgublja» (Alger, 1978–79, podčrtal Z. M.). Prihaja celo do nekakšnega »zastojaja drugega reda«, tj. do stanja, ko se tudi kritike »državo-centrične« omejenosti vrstijo že toliko časa, da njihovo ponavljanje postaja nesmiselno in utrujajoče. To velja zlasti za razprave v okviru »mednarodnih odnosov« in tedaj ko gre le za zelo pavšalno označene alternative (npr. J. K. Holsti pravi – »odločilen je človek – razvoj človeškega bitja«).

⁵ Burton (1972) je razširil okvire proučevanja na »svetovno družbo« in pri tem opozoril, da je ta koncepcija dosti širša, tako da se ne omejuje na proučevanje odnosov med njenimi enotami; gre tudi za pojasnjevanje nacionalnih variabilnosti v svetovnem okolju.

⁶ Rosenau (1990, 155) pravi, da je »nenehno prisotna nevarnost, da bi kar predpostavljali, da so mikromodeli homogeni in ne diferencirano dovzetni za različne vplive«.

⁷ V skladu s tem je npr. tisto, kar sta zapisala Melvin M. Webber in Carolyn C. Webber (v: Eldredge, ur., 1967, 43), tj., da se za pripadnike delavskega razreda samo nekaj uličnih blokov proč od njihovega bivališča že začneja »tujina«. Nasprotno pa – lahko dodamo, da – je npr. za vrhunskega znanstvenika ali umetnika, pa tudi menedžerja ipd. njegovo relevantno okolje razširjeno na svetovno merilo, kjer ima svoje referenčne skupine, dobiva svoja priznanja ipd.

Če torej govorimo npr. o vključevanju Slovenije (kar nasploh) v Evropo, je to groba poenostavitev.

pogojena tudi z dejanskimi družbenimi razmerami, tj. predvsem z relativno nizko stopnjo medsebojne povezanosti družbenega življenja na posameznih ravneh.⁸ V takšnem zoženem kontekstu so tudi družboslovna raziskovanja pretežno deskriptivci.

b) Druga podlaga za omejevanje na določeno raven analize pa je določena teoretična razlaga oz. utemeljitev. Ena najbolj čistih variant tako »utemeljene« zóžitve na enó raven je Wallersteinova koncepcija »svetovnega sistema« oz. »svetovnega gospodarstva«. Pri tem je bilo izrecno poudarjeno, da ne gre za eno od več ravni analize, temveč za temeljno, določujočo raven, tako da je vse druge mogoče v polni meri razumeti le znotraj konteksta svetovnega sistema.⁹ V tem smislu je Wallerstein izrazil zahtevo, da je treba proučevanje dežel oz. držav v družbenih znanostih nadomestiti s proučevanjem svetovnega gospodarstva, znotraj katerega so države le medsebojno povezani sestavni deli (gl. tudi Burnett and Taylor, 1981).

Kot nasprotje gornjemu pa lahko štejemo model *individualnega akterja* kot končne enote družbenega delovanja. V ekstremni varianti gre za *monadsko* mikrosociološko koncepcijo, ki se osredotoča na dogajanje družbenega življenja znotraj mikrodogodkov, ki se upoštevajo v relativni izolaciji (Knorr-Cetina, v: Knorr-Cetina and Cicourel, 1981).

Aaron V. Cicourel ugotavlja, da so tradicionalni »sociološki pristopi opredeljevali družbene makrostrukture kot posebno raven družbene realnosti, ki naj bi jo razločevali od mikroepizod družbenega delovanja. To jim je omogočalo, da so razumeli in iskali te makrostrukture bolj ali manj neodvisno od opaženih vsakdanjih življenjskih praks« (v: Knorr-Cetina and Cicourel, 1981, 51). Raziskovalci bolj abstraktnih ravni analize so kazali malo zanimanja za mikrodogajanje in obratno. Tako mikro- kot makrovidik gledanja sta se pojavljala kot bolj ali manj *zaprta vsak vase*. Danes pa je značilno, da namesto »čistih« dihtomij, kot so posameznik – družba, akter – okolje ipd. tudi v družboslovnem pojasnjevanju te tematike prihaja do vse bolj prefinjenega niansiranja in prežemanja obeh kategorij. Mikrosociologije ne izhajajo (le) od koncepcije posameznika kot ločenega od okolja in drugih človeških bitij. Namesto posameznega akterja kot končne enote družbenega vedenja se pojavlja koncepcija, ki vključuje recipročnost in situiranost družbenega delovanja. Tako prihaja do mnoštva različnih jazov, ki se oblikujejo v komunikativni interakciji. James (gl. Knorr-Cetina, 1981 str. 15) razlikuje:

- a) družbeni jaz, glede na to kako ga zaznavajo drugi,
- b) materialni jaz, kot jaz posesti in pritiklin
- c) duhovni jaz, glede na psihološke zmožnosti.

Različne vloge in situacije pogojujejo tudi oblikovanje različnih osebnosti.

Hkrati pa se tudi okolje ne jemlje kot nekaj zunanega, temveč kot nekaj, kar se doživlja in na kar se reflektira; gre za organizirano kontekstualnost družbenega delovanja.

Tako se makro ne obravnava več kot *posebna plast družbene stvarnosti* na vrhu mikroepizod, ki jih sestavljajo njihovi medsebojni odnosi, njihovi agregati ali nji-

⁸ Ne morem se spuščati v širša vprašanja »razvoje logike družbenih sistemov« (Teune, Mlinar, 1978), v okviru katere se tudi vprašanje ravni družbenih sistemov izkaže kot spremenljivka: v okviru »sistemov rasti« (tradicionalna, premoderna družba) je posameznik utopljen znotraj ene prevladujoče in relativno zaprte (teritorialno) družbene enote; v »interakcijskih sistemih« prihaja do največje diferenciacije po ravneh; v »transakcijskih sistemih« pa sproščeni tokovi vodijo do takšne fleksibilnosti, da ob tem preostaneta samo še edinstveni posameznik in družba kot celota.

⁹ R. E. Pahl je na takšne razlage reagiral s kritično pripombo, da svetovna kriza kapitalizma ne more biti pojasnilo za vsakršne probleme, od umazanih ulic do ukinitve koledžev za izobraževanje učiteljev (cit. v: Burnett and Taylor, 1981).

hove nepredvidene posledice. Pač pa se šteje, kot ugotavlja Knorr-Cetina (ibidem, 34), da je *znotraj teh mikroepizod*, kjer izhaja iz praks strukturiranja akterjev (structuring practices of actors). Tudi francoski sociolog Bourdieu zavrača kategorialno razlikovanje med individualnim in družbenim. Namesto tega pa uvaja razlikovanje dveh zgodovin in izpostavlja njuno interakcijo. Pri prvi gre za preteklost, ki je zamrznjena in opredmetena v položajih, zakonih, strojih ipd.; druga pa je utelešena zgodovina, ki tvori habitus osebe.

Bodisi da gre za pragmatično delitev dela¹⁰ bodisi za teoretsko zasnovano usmeritev na prav določene ravni, oboje prispeva k temu, da sociologija in druge družbene znanosti zelo *neenakomerno* in *nesistematično* pokrivajo celoten razpon ravni in družbeno-prostorskega reda. Največje pozornosti sta bili deležni raven posameznika in nacionalna raven. Ob tem pa je značilno, da večina avtorjev potem vse preostale ravni obravnava zelo grobo, pavšalno kot nekakšno rezidualno kategorijo. Ob posamezniku in mikrosituacijah je potem vse drugo samo še »družbeni« kontekst (gl. npr. Alexander in Giesen, 1992 ali večino razprav v knjigi Knorr-Cetina in Cicourel, ured., 1981).¹¹ Prav to pa – kot sem že nakazal – je bilo v veliki meri tudi tisto nezadovoljivo stanje (še zlasti z vidika prostorske sociologije ter politoloških in ekonomskih disciplin, ki obravnavajo teritorialno-politične sisteme), na katero se odzivam s tem tekstom.

Inkeles je že pred časom opozarjal na vse večjo medsebojno povezanost, ki se sicer upošteva kot banalno dejstvo na lokalni in nacionalni ravni; hkrati pa da bi se morali zamisliti nad tem – kar bi lahko celo šteli kot zadostno podlago za alarm – da se tako *majhna pozornost* posveča problemom družbenih sprememb na *globalni ravni* (vsaj če to presojamo z vidika količine časa, ki ga sociologi in ekonomisti porabijo za proučevanje drugih vprašanj). »Pa še tista pozornost, ki se tem problemom posveča, je običajno le sporadična, uporabljene metode so eklektične, podatki dvomljive validnosti in zanesljivosti ter »načini analize« površni in nesistematični (Inkeles, 1973).¹²

Kasneje se je situacija začela speminjati npr. z uspešnim prodorom teorije »svetovnega sistema« (Wallestein, 1974, 1978), in seveda prav v zadnjem času, kar je izražala tema dvanajstega svetovnega sociološkega kongresa v Madridu (1990): »Sociologija za en sam svet: enotnost in raznovrstnost« ter vrsta publikacij ob in po tem (Albrow and King, eds., 1990; Featherstone, 1990; Sklair, 1991; Mlinar, ed. 1992).

Šele v sedemdesetih in osemdesetih letih so se začele pogosteje pojavljati študije, ki so hkrati vključevale mikro- in makrosfero družbenega življenja oz. več ravni ali pa tudi celoten razpon ravni (teritorialno) družbene organizacije – od posameznika do svetovne družbe.

Povečevanje inkluzivnosti lahko spremljamo glede na

¹⁰ Alger je v svojih tekstih že večkrat opozarjal na negativne posledice takšne medravske delitve dela v tem smislu, da le-ta privede tudi do miselne ujetosti ljudi in raziskovalcev, tako da postanejo slepi za medsebojne odvisnosti v (najširšem razponu npr. med lokalnim (individualnim) in globalnim (supranacionalnim) dogajanjem. Takšna utrjena, tradicionalistična miselnost blokira ljudi, tako da se ne vključujejo v »višje« ravni odločanja, četudi gre za zadeve, ki jih življenjsko prizadeva. Ko gre za zadeve čez državne meje, le-te kot samoumevno prepuščajo za to pristojnim organom (npr. ministrstvu za zunanje zadeve ipd.)

¹¹ V politoloških razpravah, kot smo že opozorili, je – vsaj do nedavna – bilo značilno, da so se osredotočali prvenstveno na »nacionalno-državno« raven, pri tem pa so dokaj nediferencirano obravnavali vse druge »nedržavne akterje« le kot rezidualno kategorijo.

¹² Večjo pozornost so globalno družbeni problematiki posvečali tako politologi kot ekonomisti – seveda oboji vsak s svojega vidika – kar je razvidno tudi v tem da so izoblikovali celo posebna subdisciplinarna področja, npr. »svetovno politiko« (poleg starejše zasnove »mednarodnih odnosov«) in »mednarodno ekonomijo«.

- a) ožji ali širši razpon zajemanja ravni družbene organizacije/analize in
b) glede na popolnost vključitve teh ravni znotraj določenega razpona.

Kot maksimalni razpon, kot smo že nakazali, lahko štejemo tistega med posameznikom (osebo) in globalno družbo (svetovnim sistemom, svetovno družbo ipd.). Ob tem pa ni rečeno, da se upoštevajo tudi vse vmesne ravni. Širši razpon praviloma celo pomeni ohlapnejšo in manj izkustveno preverjeno obravnavo ter zanemarjanje ali opustitev vmesnih ravni analize. Tega se zavedajo tudi avtorji, kot je npr. Theodor Roszak, ki je napisal študijo z naslovom »Person/planet« (1981), v kateri sam izpostavlja, da znanstveni status njegove obravnave za sedaj sicer ostaja spekulativne narave. Toda obenem pravi: »prav nič pa ne dvomim, da bo naslednja generacija razvila polnoizoblikovano ekološko teorijo, ki bo osvetljevala to subtilno razmerje in... izrinila podedovane ideologije industrijske družbe« (ibidem, 25). Čeprav njegova razlaga ne temelji na sistematičnem empiričnem raziskovanju oz. preverjanju, pa gre hkrati za strateško pomembno teoretično usmeritev, ki vključuje najširši razpon spoznanj od psihologije do ekologije.

Podobno oceno bi lahko dal tudi še za nekatere druge avtorje, zlasti za Jamesa N. Rosenauja in za njegovo delo *Turbulence in World Politics* (1990). On sicer izhaja iz druge, nasprotne strani, tj. s strani svetovne politike, vendar pri tem hkrati upošteva tudi nekatere ožje teritorialne okvire (»nižje« ravni) in še zlasti posameznika ter njegovo vse večjo usposobljenost za vključevanje tudi v reševanje svetovnih zadev.¹³

Komplementarnost in/ali alternativna izključnost med ravnmi?

Potem ko smo nakazali vrsto vprašanj, ki zadevajo inkluzivnost zajemanja obstoječih ravni, logično sledi vprašanje o tem, kakšna so medsebojna razmerja med temi ravnmi. Z vidika vključenosti se nakazuje *težnja od eno k večravnenski analizi* (multi-level, cross-level analysis). Ob tem pa seveda ni mogoče zastati le na ravni agregiranja, mehaničnega dodajanja in širjenja razpona teh ravni. V skladu s splošno težnjo v spoznavnem procesu tudi v tem primeru poudarek prehaja od opisovanja *lastnosti* posameznih pojavov (segmentov, v našem primeru – ravni) k pojasnjevanju medsebojnih *relacij* in soodvisnosti z drugimi pojavi (ravnmi).

Dejansko bi morali spremljati – pa bodisi da se posamezni raziskovalci tega zavedajo ali ne – tako spremembe (zlasti vse večjo medsebojno odvisnost) v družbi kot spremembe v samem spoznavnem procesu.

Veliko je še nejasnosti in sporov o mikro-makro povezavi in sploh razmerjih med ravnmi družbe oz. ravnmi analize. »Živo izkustvo številnih družboslovcev je verjetno v tem, da mikro- in makrokonceptije obstajajo ena zraven druge kot sovražni sosede, tako da večinoma ignorirajo, včasih pa zbadajo eni druge« (Knoorr-Cetina, v: K. Cetina and Cicourel, 1981, 25). Pomembno pa je, da življenje vse bolj izsiljuje odgovore na vprašanja o medsebojnih odvisnostih in povezavah.

Pri tem pa izstopata zlasti dve zelo različni razlagi:

1) po eni gre za *komplementarnost*, za *dopolnjevanje* posameznih ravni, vključno z razmerjem med mikro- in makrosfero,

¹³ Prostor mi ne dopušta, da bi že na tem mestu prikazal nekatere najznačilnejše vzorce oz. kombinacije ravni, na katere se osredotočajo raziskovalci posameznih (sub)disciplinarnih področij ali teoretičnih usmeritev. S tem bi sicer lahko še bolj nazorno in sistematično opozoril na enostranosti in praznine v obravnavi predmeta te razprave.

2) po drugi pa gre za medsebojno nasprotje, za kompetitivnost oz. za alternativno *izključujoče razmerje* med njimi (za logiko »igre z ničelno vsoto«).

Čeprav gre za temeljna vprašanja družbenega razvoja, ki zadevajo obstoj ali utapljanje teritorialnih (etničnih, kulturnih) identitet, o tem družbene znanosti vendarle ne ponujajo kaj več kot vrsto fragmentarnih in medsebojno nasprotujočih se opažanj oz. razlag. Pa še te so največkrat izražene tako, da samo posredno zadevajo razmerja med ravnmi družbene organizacije.

Medsebojno dopolnjevanje, bogatitev

Značilen zgled za prvo razlago nam daje Milivoj Solar (1987, 4), ko pravi, da »ni nikakršnega tenfeljnega nasprotja med nacionalno in internacionalno kulturo, temveč imamo preprosto le vrsto kulturnih podsistemov in sistemov, kateri si v določeni dinamiki zmeraj, po eni strani prizadevajo ohraniti lastno kulturno identiteto, po drugi strani pa si prizadevajo, da bi se obogatili z vključevanjem v višje sisteme oz. v sisteme na drugi ravni«. Pri tem dodaja, da sistema kultur na različnih ravneh ni mogoče razumeti v tem smislu, da bi se posamezne kulture medsebojno ogrožale (kot se tudi sistemi vrhunske in vsakdanje kulture medsebojno ne ogrožajo), temveč da hkrati vzporedno obstajajo v sistemu. Hkrati pa zavrača idejo o zaprtih kulturnih krogih (vključno z idejo kroga nacionalne kulture) in opozarja, da je samo tistim kulturam uspelo vzpostaviti njihovo samosvojskost, ki se jim je uspelo vključiti v višjo raven drugih sistemov. Kot temeljno usmeritev izpostavlja Goethejevo misel o enotnosti v raznovrstnost (svetovne književnosti), ki jo konkretizira s »spoznanjem«, da kultura predstavlja splet, ki ga tvori več ravni ter medsebojno prepleteni sistemi in podsistemi, ki živijo in se razvijajo v medsebojnih odnosih, tako da vključevanje v druge, višje ravni ne ukinja obstoja in samosvojskosti nižjih ravni. . . « (ibidem, 8).

Ta vprašanja pridobivajo aktualnost z intenziviranjem integracijskih procesov v Evropi (EC, EFTA) in Severni Ameriki (NAFTA), pa tudi glede na formiranje »globalne kulture« v svetovnem merilu (Featherstone, 1990). Bodisi da gre za gospodarsko, politično ali kulturno področje, evropske institucije in njihovi predstavniki praviloma zavračajo misel, da bi z višjo stopnjo integracije ogrožali avtonomijo in identiteto nacionalnih držav. Eden od snovalcev Evropske skupnosti Jean Monnet je že pred časom dokazoval, da vključevanje v integracijske procese v evropskem merilu ne pomeni, da s tem slabi suverenost na nacionalni ravni; nobeden nič ne izgublja, vsi pa dejansko le pridobijo (gl. tudi Mlinar, 1990).

Podobne so tudi pretenzije, ki jih zastopa Svet Evrope. Npr. vključevanje v skupni evropski trg, da ne bo omejevalo, temveč pospeševalo in spodbujalo različnosti regionalnih kultur (Bassand, 1991, 91). Različnost jezikov, da je *bogastvo* Evrope, ki ga je *treba(!)* ohraniti (ob drugih priložnostih pa se spet omenja prav ta različnost kot *bariera* v interkulturnem komuniciranju).

Optimistične razlage in stališča pa vendarle prihajajo v nasprotje z zelo vidnimi znaki občutka ogroženosti celo tako uveljavljenih narodov in kultur, kot je francoska(i) (Domenak, 1991) ali angleška(i). Še toliko bolj pa gre za ogroženost samobitnosti majhnih narodov, kot je slovenski (Pogačnik, ured., 1987).

Vendar pa tudi Burton, avtor zelo znanega dela *World Society* (1972), navaja ugotovitve, do katerih je prišel Kelman z opazovanjem vrste transnacionalnih družb: »Nove okoliščine ne zahtevajo, da bi nacionalne lojalnosti nadomestili z lojalnostjo do transnacionalnih institucij ali organizacij. Pač pa strpnost do mno-

gokratnih lojalnosti, ki dopušča uveljavljanje transnacionalnih lojalnosti vzporedno z nacionalnimi. Toda med enimi in drugimi ne gre nujno za nasprotje, kajti nizi mnogokratnih lojalnosti so v načelu povsem združljivi eden z drugim, dokler skupine, na katere so usmerjene, služijo različnim funkcijam in zadevajo različna področja posameznikovega ravnanja« (navedeno v Burton, 1972, 51). Kelman je prišel do sklepa, da živimo v transnacionalni, globalni družbi, ali še točneje, v nizu transnacionalnih oziroma globalnih družb. Torej ne gre za globalno družbo kot eno samo enoto, opredeljeno na teritorialni podlagi, temveč za nastajanje različnih transnacionalnih enot za različne funkcije ali vrednote. Toda z vidika naše analize nas zanima predvsem njegov sklep, da takšne globalne družbe nastajajo poleg, *dodatno, ne pa namesto* nacionalnih družb.

Četudi gre za nastajanje novih družbenih tvorb, ki ne pomenijo že *hkratne* negacije družb na »nižji« ravni teritorialne organizacije, pa moramo ob takih razlagah (Kelman, Solar idr.) vendarle opozoriti, da to še ne izključuje vsakršnih in celo zelo pomembnih vplivov prvih na druge. Ne gre torej le za nekakšno mehanično dogajanje in za koeksistenco družbenih enot na različnih ravneh. Osrednje vprašanje je predvsem, kakšna in kolikšna je preobrazba dosedanjega pod vplivom novega, kar pa konec koncev – tako teoretično kot izkustveno – ne izključuje tudi radikalne oslabitve dosedanjega ali (če upoštevamo že zgodovino kultur, narodov in civilizacij) celo prenehanja.¹⁴

Kompetitivnost, izključevanje, nadomeščanje

Ob že nakazanem pa imamo še drugi niz pojmovanj in razlag, ki jim je skupno to, da razmerje med mikro- in makrosfero ali med posameznimi ravnmi (teritorialno-) družbene organizacije tolmačijo kot kompetitivno oz. alternativno izključujoče. Na tem mestu ne bom povzemal že dosti znanih marksističnih razlag, niti opozarjal na ideološke in družbenopolitične implikacije ter na vlogo komunističnega gibanja, ki se je – tako ali drugače – navezovalo nanje. Vendar lahko rečemo, da je ravno *absolutizacija makrodružbenega* in razumevanje le-tega kot alternative avtonomiji posameznika in (pod-)skupin temeljni splošni razlog za razsulo sistema »realnega socializma«. Logiko »igre z ničelno vsoto«, ki je podstat razrednega boja, so v absolutizirani obliki uveljavljali tudi v odnosih med človekom in sistemom. Človek – posameznik in njegovo mikrookolje sta bila v teoriji in praksi podrejena in instrumentalizirana v odnosu do razreda, diktature proletariata, države, gospodarskega razvoja ipd. Konec koncev pa se je izkazalo, da so takšne »rešitve« privedle do stagnacije, ki je poslabšala tudi položaj delavskega razreda.

Hkrati pa imamo v marksizmu tudi drugačen pristop, ki izhaja od posameznika in (pod zornim kotom koncepta alienacije) spremlja, kako posameznik izgublja nadzor nad svojimi življenjskimi okoliščinami, ko le-ta prehaja na njemu tuje sile kapitalistične proizvodnje in blagovno-tržnega gospodarstva.

Takšna razlaga se navezuje tudi na *teorije »množične družbe«*, ki širjenje te množičnosti razlagajo kot *izgubljanje avtonomije* in individualnosti človeka hkrati s težnjo k vse večji atomizaciji. Novejša varianta te razlage izpostavlja kulturno prevlado (kulturni imperializem) in manipulacijo prebivalstva, še zlasti pa svetov-

¹⁴ V zvezi s tem imamo številne razprave, ki zadevajo bodisi posamezna področja kulturnega ustvarjanja bodisi posamezne oblike transnacionalnega komuniciranja. Zastavljeno je bilo npr. vprašanje, na kateri stopnji povečevanja vključevanja tujih kulturnih proizvodov (vzemimo – televizijskih programov) lahko gre v škodo ali celo uniči določene kulturne ali nacionalne identitete (Schlesinger, 1987, 233).

ne periferije, ki jo nacionalni in svetovni centri uveljavljajo preko množičnih medijev (Hamelnik, 1983, Schiller, 1976).

S tem se naša tema že preveč razširja. Posega tudi v vprašanja, kako sodobna informacijska in komunikacijska tehnologija pogojuje spreminjanje razmerja med »makrodružbenimi strukturami« in mikroživiljenjskimi situacijami posameznika. Z večjimi možnostmi obdelave podatkov in z večjo (takojšnjo) dostopnostjo osrednjih baz podatkov se zmanjšuje prejšnja prevlada centrov. Centralno nadzorovane, enosmerne množične medije dopolnjujejo sedaj tudi dvosmerna elektronska omrežja ter interaktivni mediji. Osební računalniki in njihovo vključevanje v širša omrežja posamezniku omogočajo dostop in obdelavo informacij, ki povečujeta njegovo avtonomijo. S tem pa se spreminja tudi podlaga teorije o množični družbi in orwelovskih pričakovanj, da bodo centralne oblasti lahko povsem nadzorovale, manipulirale in si podrejele nemočne množice atomiziranih posameznikov. Kljub temu pa nova tehnologija tudi centralnim oblastem povečuje dostop do informacij o lokalnih raznovrstnostih in s tem povečuje njihovo moč (Neuman, 1991). Nekatere novejšje raziskave (Brunn, Leinbach, 1991) kažejo, da se strateško odločanje centralizira, rutinizirano pa decentralizira.¹⁵

Vrsta drugih vsebinskih vprašanj v obravnavah številnih avtorjev vsaj delno zadeva nasprotje med ravnmi (teritorialno) družbene organizacije v smislu »igre z ničelno vsoto«. Antoni Kuklinski je to izpostavil – kot urednik – že s samim naslovom knjige *Globality versus Locality* (1990). Dahl in Tufte sta v knjigi *Size and Democracy* (1973) izpostavila vprašanje, kako sta moč in oblast manjših sistemov – vasi, manjših mest, večjih mest, komun, držav, provinc, regij – postali dejansko in pravno podrejeni moči in oblasti nacionalne države. »V drugi polovici dvajsetega stoletja pa je tudi nacionalna država začela izgubljati svojo suverenost, s tem ko se je začela vključevati v nadnacionalne organizacije, kot so OZN, Skupno tržišče, NATO, EFTA, Comecon, in sprejemati obvezujoče omejitve za svojo suverenost... Če se bo ta proces nadaljeval, kar je zelo verjetno... potem se bo v prihodnosti tudi sama nacionalna država preobrazila v 'lokalno vladu'« (ibidem, 129, podčrtal Z. M.) Takšen prikaz sprememb, od časa grških mestnih držav do današnjih dni kaže na nekakšen čisti model *zaporednosti nadomeščanja (avtonomije) »nižjih ravni z »višjimi«* in nakazuje, da bo ta »logika« tudi še vnaprej v veljavi vse do prevlade globalno-družbene ravni v svetovnem merilu.¹⁶

Vendar tudi Dahl in Tufte nista dosledna in v nadaljnjem odstopata od tega modela. Čeprav je njuna študija usmerjena predvsem na vprašanje demokracije, se tudi pri tem pokaže, kakšno je (in naj bi bilo) razmerje med ravnmi teritorialno-politične organizacije. Ena od temeljnih ugotovitev je v tem, da je iluzorno iskati optimalno enoto za demokracijo kar nasploh. Saj je dva tisoč let prevladovalo stališče, da je v tem smislu optimalna majhna mestna država; naslednjih dvesto let, da je to nacionalna država. Dejansko pa ni ne ena ne druga. Pri tem kritično opozarjata, da je bila teorija do zdaj preveč usmerjena le na vprašanje demokratizacije *ene suverene enote, torej le na eni ravni*; zanemarjalo pa se je, da je treba upoštevati političen sistem, ki ga tvori *vrsta enot*, od majhnih do večjih, v *medsebojni povezavi*. Gre torej za niz medsebojno povezanih političnih sistemov, ki so

¹⁵ Nora in Minc (1980) sta ugotovila, da ni jasne zveze med novimi, za oddaljenost neodvisnimi (distance insensitive) komunikacijami ter bodisi centralizacijo ali decentralizacijo.

¹⁶ Avtorja dodajata, da izguba avtonomije ne zadeva le majhnih narodov, temveč da so tako veliki kot majhni narodi izgubili in še nadalje izgubljajo svojo avtonomijo. Tudi največji narodi so premajhni za reševanje vrste problemov, kot so razširjanje nuklearnega orožja, nuklearne eksplozije, onesaženje zraka in vode, varnost pred agresijo, mednarodna trgovina, monetarna stabilnost, mednarodna potovanja, izkoriščanje morij idr.

praviloma urejeni kot kitajske škatle, tako da manjši gnezdiijo v večjih. Kot smer nadaljnega razvoja pa se hkrati nakazujeta dva nasprotna trenda, tj. tako usmeritev navzven s krepitvijo vse večjih agregatov in navznoter k manjšim agregatom (ibidoem, 135–136).

Takšna razlaga pa seveda že prehaja okvire logike »igre z ničelno vsoto«; četudi »nižje« ravni z intenziviranim povezovanjem (medsebojno odvisnostjo) v širšem prostoru sicer v določeni meri izgubljajo svojo prejšnjo avtonomijo, pri tem vendarle ne gre za »čiste« medravske alternative.

To poglavje lahko sklenem z naslednjim sklepom: Vprašanje o komplementarnosti ali alternativni izključnosti (nasprotju) med ravnmi je bilo do zdaj obravnavano preveč statično, saj se razmerje med njimi spreminja s stopnjo družbenega razvoja. Zato je zgrešeno iskati en odgovor, ki bi veljal za vse situacije. Vsaj hipotetično pa se nakazuje proces od njihove izključnosti h komplementarnosti oz. k njihovemu prežemanju. Ta proces pa hkrati implicira tudi preseganje načela teritorialnosti (še zlasti teritorialne hierarhije in teritorialne izključnosti) ter krepí *fleksibilno oblikovanje večravnenskih omrežij*, v katerih se izraža tendenca h *konvergenци individualnega in globalnega, mikro- in makrodružbene sfere, aktivnosti in struktur*.

Sploščanje hierarhije prostorske organizacije: lokalno-globalna konvergenca

Ker poizkušam iskati stične točke med razpravo o mikro- in makrosociologiji na eni strani ter strukturo in preobrazbo družbenoprostorske organizacije (prostorsko sociologijo) na drugi strani, naj najprej omenim koncepcijo, ki to povezavo izrecno nakazuje. Gre za koncepcijo, ki jo je predstavil Randal Collins (1981, 984). Njegova koncepcija je sicer le ena od mnogih, ki se medsebojno sicer znatno razlikujejo. Vendar pa nas uvaia v časovno-prostorske koordinate, kot nam kažeta naslednji dve opredelitvi: »Mikrosociologija je podrobna analiza tistega, kar ljudje počenajajo, govorijo in mislijo v dejanskem toku trenutnega doživljanja. Makrosociologija je analiza družbenih procesov velikega obsega in dolgega trajanja, ki so pogosto obravnavani kot samozadostne enote, tako kot država, organizacija, razred, gospodarstvo, kultura in družba.«

Ti dve koncepciji postavlja v okvir »časovno-prostorske tabele«, ki jo šteje za empirično podlago predočanja mikro- in makrokategorije. To tabelo si lahko predstavljamo tako, da je na eni njeni razsežnosti prikazan časovni obseg, ki ga upoštevajo sociologi tako, da vključuje od nekaj sekund, minut, ur, dnevvov, tednov, mesecev in vse do let in stoletij. Na drugi osi pa prikazuje števila ljudi v fizičnem prostoru, na katere se lahko usmerimo: od ene osebe v lokalnem fizičnem prostoru, preko majhnih skupin, velikih skupin in agregatov vse do celotnega zajetja vseh ljudi na večjem teritoriju« (ibidem, 985–86).

Tako se mikro in makro pojavlja kot vprašanje stopnjevanja, torej *relativno*, tako z vidika časa kot prostora; samo razlikovanje pa je tako mogoče razumeti kot par zveznih spremenljivk.

V tem smislu – kar pa pomeni drugače od sicer prevladujočega dihotomnega razumevanja – se z mikro-makro razlikovanjem približamo (analitično in življenjsko) dosti bolj ustreznemu večravnenskemu proučevanju družbeno-teritorialne organizacije. Pri tem avtor mikro praktično enači z empiričnim, makro pa mu pomeni le agregat izkustva iz mikrosituacij. Vse sociološke koncepte naj bi prevedli v agregate mikropojavov. V tem smislu, da torej dejansko ni nič takega, kot so »države«, »gospodarstvo«, »kultura« ali »družbeni razred«. »Gre le za skupke

posameznih ljudi, ki delujejo v posebnih vrstah mikrosituacij – za skupke, katere tako označujemo na poenostavljen način« (ibidem, 988).

Takšno razumevanje je že sprožilo nekatere kritične odzive, vendar me zanima predvsem njegovo časovno-prostorsko izhodišče. Le-to je ob njegovem osredotočanju na »mikrosituacije« ostalo nedorečeno, neizkoriščeno in preveč statično. Enote časa in prostora namreč niso konstante, temveč *spreminjajo svoj pomen*,¹⁷ še zlasti na podlagi t.i. »informacijsko-komunikacijske revolucije« (Abler, 1975, Brunn and Thomas, 1991), ki vodi do »časovno-prostorske konvergence«, do »krčenja prostora« (shrinking space) ali »časovno-prostorskega zgoščevanja« (time space compression). Zmanjšuje se pomen oddaljenosti glede na potreben čas in stroške ali glede na napor, ki je potreben, da jo premagamo. V nekaterih primerih (vzemimo npr. satelitske komunikacije, Ploman, 1984, Webster 1984) je oddaljenost že povsem izgubila svoj pomen (»ceno«), saj so stroški medcelinskega pretoka informacij isti, kot če gre le za oddaljenost med dvema hišama čez ulico. Lahko bi navedli vrsto primerov, ko bodisi transport ali komuniciranje na *večjo razdaljo* terja celo *manjše stroške* kot na manjšo razdaljo.¹⁸ Zato so naše dosedanje predstave o prostorski organizaciji družbe postale že močno zastarele in neustrezne, saj ne dohajajo tehnoloških sprememb. Vse več je odstopanj od do zdaj znane hierarhije družbeno-teritorialnih ravni. Kot značilen zgled lahko vzamemo t.i. »daljinsko zaznavanje« (remote sensing) s pomočjo satelita (Cracknell and Hayes, 1990). Le-to pogosto pomeni, da imajo gospodarske, upravne, politične in druge institucije ter tehnični eksperti v drugi državi (ali celo na drugem kontinentu) več informacij o relevantnih virih na določenem ozemlju, kot pa jih imajo v »domači« državi.¹⁹

Čeprav preokupacije ljudi še pretežno sledijo splošnemu vzorcu, po katerem se osredotočajo prevsem na tisto, kar jim je (naj)bližje, pa vendarle prav *odstopanja* zaslužijo največjo pozornost.

Zelo zgrešeno je torej linearno razumevanje pomena oddaljenosti, kot jo izražamo z merskimi enotami, kot so metri, kilometri ipd. Z vidika stopnje družbene identifikacije se pokaže, da so pri nas ljudje sicer močno navezani na svoj domači kraj, nato ta identifikacija s širšimi teritorialnimi enotami nekoliko upade, s Slovenijo je spet večja, nato pa se radikalno zniža za vse širše teritorialne okvire vse do sveta kot celote.²⁰

Gornji zgled nas torej opozarja na variabilnost določenih družbenih pojavov, ki je ni mogoče (dosledno) pojasniti (samo) z oddaljenostjo. Tradicionalne predstave o tem, da je tisto, kar je *blizu*, hkrati tisto, kar *bolj poznamo* in kar *bolj obvladujemo*, so vse manj ustrezne. Večina ljudi je verjetno bolje seznanjena z delovanjem in celo različnimi podrobnostmi iz osebnega in družinskega življenja Busha in Gorbačova kot pa s predsednikom svoje občine. Bližina ne pomeni (več),

¹⁷ V okviru Mednarodne sociološke asociacije (Raziskovalni komite za socialno ekologijo) smo že organizirali razpravo o novem pomenu prostora (Frankfurt, 1988).

¹⁸ Cena karte za letalski prevoz med nekaterimi evropskimi mesti je višja kot pa cena za prevoz npr. iz Londona v New York. Podobne so ugotovitve, ko gre za povezovanje z bazami podatkov preko računalniškega omrežja; le-to je najdražje na relaciji Ljubljana–Dunaj, cenejše med Dunajem in Londonom, najcenejše pa v povezavi Londona z ustreznimi bazami v ZDA.

¹⁹ Tako je moral npr. uporabnik iz Slovenije v Rimu kupiti (za 50 US dolarjev) potrebno informacijo o tem, kje so talne vode na slovenskem Krasu, do katere so prišli na podlagi »teledetekcije« s pomočjo satelita.

²⁰ Pri tem se opiram na podatke iz mednarodne primerjalne raziskave o lokalnih voditeljih (koordinator Henry Teune) na podlagi ankete, ki smo jo v Sloveniji (Jan Makarovič in sodelavci) opravili maja 1991.

da posameznik bolj obvladuje »mikrosituacijo«, tako kot tudi oddaljenost eo ipso še ne pomeni nemoči.²¹

Pri tem je treba opozoriti, da velik *teritorialni* obseg ne pomeni avtomatično tudi velikega *števila ljudi*.²² Vse večja je raznovrstnost globalnih omrežij (v svetovnem merilu), ki vključujejo le manjše število sodelujočih posameznikov. Prav ta omrežja pa kažejo na težnjo, da si vsak posameznik sam izbira in (so-)ustvarja svoj svet v globalnem merilu. V zvezi s tem je Giddens (1992) zapisal: »Oseba lahko uporabi raznovrstnost tako, da ustvari posebno identiteto-sebe, ki pozitivno vključuje elemente iz različnih okolij v integrirano celoto. Tako je kozmopolitska oseba prav tista, ki dobiva svojo moč iz tega, da je doma v vrsti različnih kontekstov«. Do tega lahko na splošno pride tedaj, kadar ima posameznik dosti skupnega z drugimi in hkrati selektivno izbira elemente iz vse širšega okolja, tako da krepí svojo lastno individualnost. Če pa povsem sprejme kulturne vzorce okolja in postane prav tak kot vsi drugi in v skladu s pričakovanji drugih, potem bi Fromm takšno odzivnost označil kot avtoritarno konformnost, v kateri jaz izpari. Okolje prevlada nad posameznikom tako, da je tisto, kar preostane od pravega jaza, prazno in neavtentično. Torej je odprta tudi možnost, da to razširjeno okolje in povečano kompleksnost posameznika preplavi in podredi. S tem pa spet zadevamo v že obravnavano alternativo o medravnosti izključenosti in/ali komplementarnosti.

V vsakem primeru pa se nakazuje *sproščanje* z vidika ravni (hierarhije) *prostorske organizacije* družbe, ki se izraža v konvergenci mikrosituacij in delovanj (lokalnega) in makrostruktur (globalnega). Rožak je kot izhodišče svoje študije »Oseba/planet« (1981) celo izrazil svoje prepričanje, da so »potrebe planeta in potrebe osebe postale iste in skupaj so začele vplivati na osrednje institucije naše družbe z močjo, ki je nadvse prevratna, a prinaša s seboj tudi obete kulturne prenov«.

Tehnologije postindustrijskega obdobja so močno povečale hitrost procesov agregiranja in dezagregiranja, vključno z dinamiko vzratnih vplivov (Rosenau, 1990, 175). Ob skoraj »hipnih« komunikacijah se poveča mikro-makro *dinamika interakcij*, tako da skoraj vidno prihaja do oblikovanja podpore (mnjenja, soglasja) ali njenega razpadanja.

Značilno pojavno obliko presejanja toge delitve na blizu in oddaljeno ali na lokalno in globalno (mikro-makro) predstavljajo še številnejši in raznovrstnejši *občasni prostorski agregati*. Gre za prehodno obliko od tradicionalne naselitvene strukture, ki je temeljila na predpostavki stalnega bivališča in je dobila tudi oznako »prostor krajev«, k popolni fleksibilnosti in mobilnosti, ki jo izraža koncept »prostora tokov«. Med enim in drugim pa je prav v današnjem času značilna izredna dinamika povečevanja števila in raznovrstnosti občasnega shajanja posebnih skupin ljudi iz vsega sveta (oz. zmeraj bolj neodvisne od siceršnje oddaljenosti) na določeni lokaciji za krajši čas (npr. mednarodne konference, kongresi, sejmi, turizem, športne in kulturne prireditve ipd.).

Takšna shajanja so prostorske zgostitve, ki *hkrati vsebujejo značilnosti lokalnega in globalnega*. Udeleženci sicer krajši čas postanejo prebivalci določenega kraja,

²¹ Tudi Giddens ugotavlja podobno: »Z oddaljenimi dogodki postanemo toliko seznanjeni, ali še bolj, kot z vplivi iz bližine, tako da postanejo sestavina osebne izkušnje. Situacije 'pri roki' so dejansko lahko bolj nejasne kot dogajanja velikega obsega, ki zadevajo številne milijone ljudi« (Giddens, 1992, 189).

²² Rožak (1981) izraža svojo značilno nezaupljivost do velikega, kar ga nadalje vodi k iskanju alternative. »Toda pri tem je treba upoštevati, da tako, kot je veliko nujno, protiosebno, je tudi majhno lahko protiosebno. Majhen obseg je sicer nujen za ohranjanje pravic do osebnosti, vendarle sam zase še ni zadosten« (ibidem, 319).

toda ob tem ohranjajo temeljne značilnosti, ki so jih pridobili v krajih svoje provenience; predvsem pa tako v neposrednem stiku uresničujejo svoje posebne interese in usposobljenosti glede na vlogo, zaradi katere se udeležujejo takšnih shodov. Cel svet se znajde v določenem kraju (vzemimo na olimpijskih igrah v Barceloni) in ta kraj začasno – in seveda glede na določeno vsebino – postane središče vsega sveta.

Tako je dosežena *neposrednost* kot eden od ciljev takšnih shajanj na enem mestu; poveča se možnost dvosmerne komunikacije in pospeši reševanje problema. Lokalno in globalno, mikro in makro se tako vsaj prehodno zlijeta v enkratno, edinstveno celoto, ki je vzorec in izraz prostorsko-časovnega zgoščevanja. V takšnih okoliščinah, do katerih prihaja z novo tehnologijo komunikacij in prevoza, torej postaja vse bolj jasno, da družbene realnosti ne moremo (več) pojasnjevati kot nekakšen seštevek različnih plasti, ki ležijo ena vrh druge in so kot take tudi značilne ravni analize. Celo tedaj, če so se že formirala posebna subdisciplinarna področja (za posamezne od teh ravni), le-ta ne morejo več vztrajati pri svojih zaprtih okvirih. Če pa dejansko gre za takšno inercijo, se s tem zmanjšuje njihova pojasnjevalna zmožnost in jih življenje *via facti* marginalizira.²³

6. Sklepna misel

V tem besedilu je šlo za poizkus konfrontacije dosedanjih socioloških razprav in spoznanj o mikro- in makrosociologiji z aktualno problematiko preobrazbe družbenoprostorske organizacije. Ob tem se je izkazalo, da so bile te razprave preveč zaprte v okvire retrospektivne analize same sociološke misli. Hkrati pa niso vključevale sprememb, ki izpodkopavajo temelje (hierarhične) strukture prostorskega reda. To je imelo za posledico tako vsebinsko osiromašenje (statičnost razumevanja, enostranost in pavšalnost ali celo sterilnost) teh razprav kot tudi fragmentarnost v dojemanju družbeno-prostorskega prestrukturiranja, ki se ni moglo opreti na širšo teoretsko razlago dinamike razmerij med mikro- in makrosfero družbe.

V opravljeni analizi sem identificiral vrsto vprašanj, ki nakazujejo potrebno (pre-)usmeritev pozornosti družboslovcev in s tem elemente programa nadaljnjega raziskovanja. Hkrati pa sem opozoril na pojmovno in sploh miselno ujetost v inercijo, zaradi katere tudi v praksi prihaja do nekakšnega »faznega zaostanka« v reagiranju na spremembe, ki jih prinaša nova tehnologija na pragu informacijske družbe.

²³ To se kaže npr. ob tem, ko skupina sociologov, ki izdaja revijo *Sociologijo sela* v Zagrebu, vztraja pri prvotni zasnovi *ruralne sociologije* tudi po več desetletjih. Hkrati pa je očitno, da danes družbeno življenje kmetov ter vasi oz. podeželja ne moremo več pojasnjevati brez vključevanja odločilnih vplivov in posegov iz »višjih« ravni in iz širšega prostora. Kaj bo delal oz. prideloval slovenski kmet celo v odmaknjeni hribovski vasi, ni več preprosto stvar njegove presoje ali skozi stoletja utečene prakse, temveč predvsem odločitev organov Evropske skupnosti, meddržavnih dogovorov, GATT-a ipd.

LITERATURA

- Abler Ronald et al. (1975) *Human Geography in a Shrinking World*, North Scituate, Duxbury Press
Agnew John (1987) *Place and Politics*, London, Allen and Unwin
Albrow Martin, Elizabeth King (1990) (eds.) *Globalization, Knowledge and Society*, London, Sage Publications
Alexander Jeffrey in Giesen Bernhard (1992) *Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi*. Družboslovne-razprave, 13

- Alger Chadwick (1977) *Role of People in the Future Global Order*, v: *Alternatives IV* (1978–79), Institute for World Order
- Alger Chadwick (1985) *Bridging the Micro and the Macro in International Relations Research*, *Alternatives* 10, Winter 1984–85, 319–44
- Alger Chadwick (1984) *Effective Participation in World Society: Some Implications of the Columbus Study*, v: Michael Banks, (ed.) *Conflict in World Society*, Brighton, Wheatsheaf Books-Harvester
- Bell Colin, Newby Howard (1975) *Community Studies*, London, George Allen and Unwin
- Brunn Stanley and Thomas Leinbach (1991) (eds.) *Collapsing Space and Time*, London, Hammersmith
- Burnett Alan and Peter Taylor (1981) *Political Studies from Spatial Perspectives*, New York, John Wiley
- Burton John W. (1972) *World Society* Cambridge, Cambridge University Press
- Collins Randall (1981) *On the Microfoundations of Macrosociology*, *American Journal of Sociology*, 86
- Cracknell Arthtur and Hayes Ladson (1991) *Introduction to Remote Sensing*, London, Taylor and Francis
- Domenak Žan-Mari (1991) *Evropa: Kulturni izazov*, Beograd, Prosveta
- Featherstone Mike (ed.) (1990) *Global Culture*, SAGE Publications, London
- Fisher S. Claude et al. (1977) *Networks and Places*, New York, The Free Press
- Giddens Anthony (1985) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity Press
- Giddens Anthony (1992) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press
- Hamelink Cess (1983) *Cultural Autonomy in Global Communications*, New York, Longman
- Inkeles Alex (1973) *The Emerging Social Structure of the World*, paper, IPSA, Montreal
- Janelle Donald (1968) *Central place development in a times-space framework*, *Professional Geographer*, 20
- Jeffrey Alexander in Giesen Bernhard (1992) *Od redukcije k povezavi: pregled razprave o mikro-makro povezavi*, *Družboslovne razprave* 13, Ljubljana
- Knorr-Cetina K. and A. V. Cicourel (1981) *Advances in social theory and methodology, Toward an integration of micro- and macro-sociologies*, London, Routledge and Kegan Paul
- Kuklinski Antoni (1990) *Globality versus Locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- Mlinar Zdravko (1990) *Territorial identities: between individualization and globalization*, v: Kuklinski Antoni (ed.) (1990) *Globality versus Locality*, Warsaw, Institute of Space Economy
- Mlinar Zdravko (1990) *Avtonomija in integracija v evropskem prostoru*, *Teorija in praksa*, št. 12
- Mlinar Zdravko (ed.) (1992) *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury
- Neuman Russell W. (1991) *The Future of the Mass Audience*, Cambridge, Cambridge University Press
- Ploman Edward (1984) *Space, Earth and Communication*, London, Frances Pinter
- Pogačnik Jože (ur.) (1987) *Slovenska misel*, Ljubljana, CZ
- Rosenau James (1990) *Turbulence in world politics: a theory of change and continuity*, Princeton, Princeton University Press
- Roszak Theodor (1981) *Person and Planet*, London, Granada
- Simon Nora and Minc Alain (1980) *The Computerization of Society*, Cambridge, MA, MIT Press
- Sklair Leslie (1991) *Sociology of the Global System*, London, Harvester Wheatsheaf
- Solar Milvoj (1987) *Kulturni pluralizam u Jugoslaviji*, *Kulturni radnik*
- Teune Henry, Zdravko Mlinar (1978) *The Developmental Logic of Social Systems*, SAGE Publications, London
- Teune Henry, Zdravko Mlinar (1973) *Participacija i razvoj*, *Revija za sociologiju*, Zagreb, št. 3
- Wallerstein Immanuel (1974, 1980) *The Modern World System I, II*, New York: Academic Press
- Webster David (1984) *Direct Broadcast Satellites: Proximity, Sovereignty and National Identity*, *Foreign Affairs* (Summer)

DOROTEA VERŠA*

Televizijska podoba spolov

Uvod

Z večanjem pomena medijev in s pričetkom znanstvenega ženskega vprašanja sta postala problematika odnosa množičnih medijev do ženske in njen položaj v medijih pogost predmet raziskav.

Prve raziskave zasledimo že v petdesetih letih (Smythe, 1954; Head, 1956, po

* Dorotea Verša, diplomirana sociologinja.